

Bojan Godeša

Odbori Delavske enotnosti na Gorenjskem

I.

Po kapitulaciji Italije oziroma natančneje po zaključku nemške ofenzive (Wolkenbruch) jeseni 1943 in po drugem zasedanju AVNOJ-a, ko so se razmere nekoliko umirile in dobile trajnejši značaj, je prišlo do preobrata v politiki slovenskega partijskega vodstva, ki se je kazal v spremenjenem obravnavanju posameznih slovenskih pokrajin. Do zloma Italije je bilo delovanje v pretežni meri osredotočeno na Ljubljansko pokrajino, ki je bila hkrati tudi žarišče celotnega gibanja. Na začetku leta 1944 pa je vodstvo menilo, da tu mobilizirati »skoraj ni kaj več, razen tistih skrivačev, ki ti ob prvi priliki ponovno pobegnejo, samo še da odnesejo puško«.¹ Zato je partijsko vodstvo težišče zanimanja preusmerilo na pokrajine, ki jih partizansko gibanje dotlej še ni oziroma jih je razmeroma slabo množično zajelo. Zaradi navdušenja prebivalstva ob zlomu dvajsetletnih fašističnih spon je bila taka usmeritev na Primorskem povsem v skladu z razvojem dogodkov in razpoloženjem med ljudstvom. Nekoliko drugače pa je bilo na celotnem nemškem zasedbenem ozemlju in s tem tudi na Gorenjskem. Tu kapitulacija Italije ni pomenila pomembnejše zarez² in je ocena o preusmeritvi pozornosti temeljila bolj na predvidevanjih o bodočem razvoju kot pa na trenutnih razmerah.

Ideja o prenosu težišča dejavnosti partizanskega gibanja na nemško zasedbeno ozemlje na prelomu leta 1943 ni bila nova. Postavljala se je vse od začetkov oborožene akcije, tako imamo lahko to težnjo slovenskega partijskega vodstva za stalnico. Še več, ob začetkih organiziranja oboroženega odpora je bilo Gorenjski skupaj z zasavskimi revirji celo določeno, da bo postala središče in žarišče celotnega gibanja. Razlogi za to so bili v prvi vrsti povezani z ocenami o kratkotrajnosti vojnega spopada ter obremenjenostjo z ideološko pogojenimi predpostavkami o avantgardnosti delavskega razreda, ki so prevladovale v predvojnem komunističnem gibanju. Poleg tega so bili seveda pomembni tudi vojaško strateški in politični razlogi, ostra nacistična zasedbena politika ter nenazadnje razpoloženje med domačim gorenjskim prebivalstvom. Vrh teh prizadevanj je predstavljala decembrska množična vstaja na Gorenjskem,³ ki pa je ostala krajevno in časovno omejena. Dolgoročno gledano, ni imela večjega vpliva na nada-

¹ Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945, knjiga XV, dokument 13. Poročilo B. Kidriča 12.1. 1944 E. Kardelju (odslej Izvori XV).

² T. Ferenc - M. Ževart: Nekateri značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Časopis za zgodovino in narodopisje 1979, št. 1-2, str. 454. V prispevku je sicer govor predvsem o Štajerski, a velja enako za celotno nemško zasedbeno ozemlje, torej tudi za Gorenjsko.

³ O njenem nastanku in razvoju glej T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec 1971, št. 12, str. 741-783.

ljnji razvoj gibanja, razen morda nekaterih bojevnih izkušenj in moralno-psiholoških učinkov.⁴ Kljub temu se je spomladi 1942 znova pojavila dilema, ali osrednjo pozornost nameniti Gorenjski in zasavskim revirjem, kjer so bila delavska središča in tu začeti z vstajo ali pa izkoristiti ugodnejše možnosti v Ljubljanski pokrajini, ki pa v socialnem pogledu ni odgovarjala idejnim predpostavkam slovenskih komunistov.⁵ Do uresničitve prvotnih načrtov o prenosu težišča vojaškega delovanja na nemško zasedbeno ozemlje ni prišlo zaradi več razlogov. Prvi je bil gotovo italijanski načrt Primavera, ko se je italijanska vojska brez večjih bojov s partizanskimi enotami umaknila s podeželja Ljubljanske pokrajine. Poleg tega je k temu pripomogel tudi neuspešni poskus preboja II. grupe odredov na nemško zasedbeno ozemlje, predvsem pa je dogajanje konec poletja 1942 (velika italijanska ofenziva, odkrit in oborožen nastop protirevolucije, spremenjeno vrednotenje značaja vojne) tovrstna razmišljanja potisnilo v ozadje. Te težnje, ki so bile izrazito idejno pogojene, čeprav ne izključno,⁶ se od tedaj niso več tako očitno pojavljale kot najpomembnejše, niso pa bile nikoli povsem opuščene. Tako so slovenski komunisti jeseni 1942 celo razmišljali o možnosti, da bi se ob nepričakovano silovitem naletu protirevolucionarnih sil umaknili s podeželja Ljubljanske pokrajine na nemško zasedbeno ozemlje, kjer so bila delavska središča.⁷ Z začetki državljanske vojne se je med slovenskimi komunisti pojavila tudi bojazen, da bi si protirevolucionarni tabor pridobil prevlado na Gorenjskem in je to postal pomemben razlog, da se ga tu preihiti.⁸ Tako so bili tekom prvih dveh let izpostavljeni vsi razlogi, ki so tudi na začetku leta 1944 silili partijsko vodstvo, da se znova posveti širjenju vpliva na Gorenjskem. Ob drugačnih razmerah je bilo kljub nespremenjenim ciljem potrebno marsikaj postaviti na drugačen način, kot so to poskušali pred tem.

V letu 1944 naj bi Gorenjska po predvidevanjih vrhovnega štaba NOVJ v vojaškem pogledu predstavljala zlasti trdno oporo za strateško izjemno pomembni IX. korpus NOVJ.⁹ Sicer pa naj bi Gorenjska bila predvsem tisto območje, kjer so še velike možnosti za mobilizacijo v partizansko vojsko. Ocene partijskega vodstva so se gi-

⁴ O tem podaja zanimivo pričevanje Bogo Grafenauer, in sicer kakšne vesti je o »dogodkih« v Selški dolini njegovemu očetu posredoval Jakob Šolar. Glej Diferenciacija in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 do konca 1940, Slovenski upor 1941, Ljubljana 1991, str. 11.

⁵ Glej podrobneje T. Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, I., str. 93-103.

⁶ Tako je Kardelj v pismu J. B. Titu 22.5. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga II, dok. 47 (odslej DLRS II) pisal: »Vendar prvič tu (op. a. - misli na Gorenjsko in Štajersko) so še velike možnosti mobilizacije in drugo izolirana akcija samo v Ljubljanski pokrajini bi nas lahko privedla do položaja, ko bi Nemci 'pomagali' Italijanom, t. j. da bi zasedli eventualno Ljubljano, kar bi za nas bil zelo težak udarec v političnem pogledu. In končno resnična obkolitev Ljubljane, ali boljše, njena izolacija od province, je mogoča samo z istočasno akcijo na Štajerskem in Gorenjskem.« Podobno je Kardelj razmišljal tudi v pismu Francu Leskošku 17.6. 1942 (Izvori V, dok. 131), ko je zapisal: »Staneta (Franca Rozmana) na vsak način takoj pošljii!!! Od tega je vse odvisno, kajti samo v Ljubljanski pokrajini nas bodo lahko zadržili. Moramo imeti večji prostor!!!«

⁷ Jesen 1942, dok. 121, op. 2, pismo E. Kardelja 3.10. 1942 CK KPS.

⁸ Ta možnost je Kardelj skrbela že maja 1942 (glej DLRS II, dok. 47), še bolj izrazita pa je postala na začetku leta 1943, ko je Kardelj zapisal v pismu Leskošku: »Če zgrabimo sedanji val, ki se pretvarja v pravo narodno vstajo, potem smo skoraj rešili vprašanje borbe z belo gardo« (DLRS V, dok. 108).

⁹ J. B. Tito: Zbrana dela, knjiga XVIII, str. 69-71, pismo vrhovnega štaba 5.1. 1944 glavnemu štabu Slovenije.

bale od tega, da bi se dalo mobilizirati najmanj 5000 ljudi, do tega, da naj bi vseh, ki bi prišli v pošte, bilo celo okoli 20000.¹⁰ To je bil najpomembnejši razlog za preusmeritev zanimanja partijskega vodstva na Gorenjsko in nasploh na nemško zasedbeno ozemlje. V letu 1944 je bila namreč glavna skrb partijskega vodstva posvečena rasti in utrjevanju partizanske vojske. Na to je slovensko partijsko in vojaško vodstvo večkrat posebej opozarjal Kardelj.¹¹ Z vprašanjem mobilizacije je bila tesno povezana tudi bojazen pred tem, da bi si protirevolucionarni tabor pridobil na svojo stran neopredeljene. Pri tem velja dodati, da je partijsko vodstvo v tem pogledu bolj kot Gorenjska skrbela Štajerska, kajti prvo so imeli v začetku leta 1944 po Kardeljevih trditvah na seji CK KPS 27. februarja 1944, za svojo.¹² O položaju na Štajerskem so se namreč med partijskim vodstvom razširile alarmantne novice o delovanju protirevolucije (npr. da je tja odšel Karel Novak),¹³ podobno tudi o položaju na Koroškem, ki pa so se izkazale za neresnične in bojazen za neutemeljeno. Kasneje se je izkazalo, da je bil položaj v tem pogledu težji na Gorenjskem kot na Štajerskem in Koroškem, saj se je spomladi 1944 protirevolucionarni tabor uspel zasidrati tudi na Gorenjskem.¹⁴

Osrednja pozornost na Gorenjskem je bila namenjena industrijskim središčem. Pri tem sta partijsko vodstvo vodila predvsem dva razloga. Prvi je bil ta, da so bila mesta in industrijska središča najslabše zajeta in je vanje partizansko gibanje najšibkeje prodrlo. Tako so na začetku leta 1944 povečini še vse gorenjske tovarne, od katerih so mnoge delale za potrebe nemške vojne industrije, bolj ali manj normalno obratovala.¹⁵ Po drugi strani so bili delavci tisti sloj, ki mu je KPS v tistem času načrtno posvečala največjo pozornost. Po mnenju CK KPS je bilo tedaj v partizanski vojski premalo delavcev, ki bi morali postati jedro celotnega gibanja. V njem so namreč zlasti v partizanski vojski prevladovali borci kmečkega porekla. V nasprotju s pričakovanji slovenskih komunistov, da se bodo gibanju prvi in najštevilnejše množično pridruževali delavci (tudi zato so začeli leta 1941 organizirati oboroženo akcijo v delavskih središčih!), so se OF med prvimi in v sorazmerno največji meri izobraženci, mladina, in to pretežno v Ljubljani. Ti so predstavljali začetno množično jedro gibanja, iz katerega se je razvila oblika delovanja, ki se je v slovenskih razmerah izkazala za najprimernejšo. Načrtno uveljavljanje delavcev na račun ostalih slojev ter s tem poskus spreminjanja

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije (prej ZA CK ZKS), fond CK KPS II, fasc. 1 (ae 12) (odslej AS I, CK KPS II), zapisnik seje CK KPS 27.2. 1944.

¹¹ Izvori XVI, dok. 120, pismo Kardelja 27.3. 1944 CK KPS; Izvori, XVII, dok. 68, pismo Kardelja 6.5. 1944 Francu Leskošku.

¹² AS I, CK KPS II, fasc. 1 (ae 12), zapisnik seje CK KPS 27.2. 1944, kjer je Kardelj dejal: »Gorenjska je naša, treba široko politiko.«

¹³ Izvori XV, dok. 13, poročilo B. Kidriča 12.1. 1944 E. Kardelju.

¹⁴ O delovanju protirevolucije na Gorenjskem glej Ivan Jan: *Odstrte zavese, Okupator in gorenjsko domobranstvo*, Ljubljana 1992.

¹⁵ Podrobneje Stefan Karner: *Kärntens Wirtschaft 1938-1945*, Celovec 1976 (odslej Karner). Tako je bila jeseniška železarna s proizvodnjo 150 tisoč ton jekla letno (podatek je iz leta 1941) in 4 tisoč delavci največji obrat v oboroževalni industriji v razširjeni Koroški. Najbolj drastičen primer preusmeritve gorenjske industrije v vojaško proizvodnjo je predstavljala preureditev predvojne tekstilne tovarne Jugočeška v Kranju v tovarno letalskih delov, ki je prešla v last koncerna Hakenfelde in se je preimenovala v Luftfahrtgerätewerk (L.G.W.).

socialne sestave gibanja je bilo ideološko pogojeno in je kazalo, da so v gibanju v letu 1944 začela vse bolj prevladovati razredna merila. Ta proces navzven sicer ni bil tako viden, saj je KPS pazila, da so bili v različnih forumih, ki pa so imeli izrazito formalno vlogo (npr. zbor odposlancev v Kočevju, slovenska delegacija, ki je odšla na drugo zasedanje AVNOJ-a v Jajce itd.), enakomerno zastopani vsi sloji prebivalstva vseh nazorskih opredelitev, kar naj bi OF dajalo vsenarodni značaj. V resnici pa je taka politika KPS, ne glede, koliko je bila zares uspešna, pomenila tudi opuščanje izvirnih temeljev, na katerih se je dokopala do položajev, ki so ji dajali možnost za končni uspeh, to je povojni prevzem oblasti, ki jim je omogočal uresničitev njihovih predstav o družbeni ureditvi.

II.

Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko je v januarju 1944 pokazal večje zanimanje za načrtno ustanavljanje odborov Delavske enotnosti (ODE) po tovarnah.¹⁶ Dotlej je bila namreč DE na Gorenjskem, z delno izjemo kamniškega okrožja, zelo slabo razvita oz. odborov sploh ni bilo. Tudi od osrednjega vodstva, razen splošnih navodil s konference DE jeseni 1942, do tega časa niso na Gorenjsko dospela nikakršna konkretna navodila za organiziranje DE. To seveda ni pomenilo, da partizansko gibanje ni skušalo že pred tem prodreti v industrijska središča, vendar se v poročilih pojavljajo tovarniški odbori OF ali, kar je gorenjska posebnost, tovarniški narodnoosvobodilni odbori, ki pa niso imeli nobene zveze s kasnejšimi voljenimi istoimenskimi odbori. ODE se v dosegljivih virih omenja le enkrat v poročilu radovljiškega rajonskega komiteja KPS z začetka aprila 1943, kjer gre verjetno za odbor v tovarni verig v Lescah.¹⁷ Po nekaterih poročilih je moč tudi sklepati, da so na Gorenjskem med literaturo prejeli tudi list Delavska enotnost.¹⁸

Vprašanje DE do tega časa na Gorenjskem torej ni bilo v ospredju zanimanja, kar kaže tudi dejstvo, da je pokrajinski komite KPS celo spraševal za mnenje CK KPS, če je njihovo stališče o organiziranju DE pravilno.¹⁹

Glede na to, da je bil sklep o ustanavljanju ODE po tovarnah sprejet že na ustanovni konferenci DE jeseni 1942, se seveda postavlja vprašanje zakaj so začeli z načrtnim organiziranjem ODE po tovarnah na Gorenjskem (podobno velja tudi za Štajersko in Primorsko!) šele tako pozno. Najpomembnejši razlog za to je bil v dejstvu, da se je v tem času vloga DE spremenila. Jeseni 1942 je bil namen ustanovitve DE predvsem urediti medskupinska razmerja v OF (zlasti med KPS in delavskim krilom katoliške skupine).²⁰ S podpisom dolomitske izjave je postal ta vidik vloge DE nepomemben ter je zato pobuda za organiziranje odborov po tovarnah nekoliko zastala.

¹⁶ AS I, CK KPS II, fasc. 20 (ae 1934), poročilo PK KPS za Gorenjsko 27.1. 1944 CK KPS.

¹⁷ AS I, CK KPS II, f. 93 (ae 2570), poročilo RK KPS Radovljica 5.4. 1943.

¹⁸ DLRS V, dok. 122.

¹⁹ Glej opombo 16.

²⁰ Podrobneje B. Godeša, *Delavska enotnost v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, magistrsko delo, Ljubljana 1989, str. 44-111.

DE se je prelevila v množično organizacijo ter tako postala ena od transmisij KPS.²¹ Njena vloga je postala enaka, kot sta jo imeli Zveza slovenske mladine in Slovenska protifašistična ženska zveza, od njiu se je razlikovala le po tem, da so ODE ustanavljali na mestu zaposlitve in ne v kraju bivanja, kot je veljalo za odbore vseh ostalih množičnih organizacij.

Povečanemu zanimanju za DE na Gorenjskem tako lahko skladno s politiko osrednjega partijskega vodstva sledimo šele v letu 1944 predvsem zato, ker je DE predstavljala najprimernejšo obliko za prodor v delavska središča ter aktivizacijo delavstva po tovarnah in njihovo pritegnitev v partizansko vojsko. Sredi februarja 1944 je izšla okrožnica poverjeništvu IO OF za Gorenjsko (podpisan Jože Sluga-Lenart). V njej je bilo pojasnjeno, da so ODE odbori OF, le da se ustanavljajo po tovarnah, medtem ko se odbori OF postavljajo po mestih, vaseh in trgih. Nadalje okrožnica govori, da je DE vodena neposredno po OF, zato ne more imeti vertikalne strukture, ampak nekdo v rajonskem odboru OF skrbi za organiziranje DE v rajonu.²² Le večja podjetja (jeseniška železarna, Jugočeška, Jugobruna, Intex, Semperit, Titan) so nameravali zaradi posebne pomembnosti neposredno podrediti okrožnim forumom.²³ Zaradi pretežne usmeritve gorenjskega vodstva k organiziranju delavstva po industrijskih središčih je bila DE posebej primerna, ker so se delavci organizirali na mestu zaposlitve in ne v kraju domovanja. Zato so na seji oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko 29. marca 1944 sklenili, da naj Jaka Štucin-Cvetko izdelava načelno okrožnico o delovanju DE, kjer je bilo delavcem, ki so bili organizirani v kraju bivališča, priporočeno, da se povežejo v ODE po tovarnah.²⁴ Hkrati so agitpropu gorenjskega oblastnega komiteja KPS naložili izdajanje lista DE v majhnem formatu, da ga bo moč pretihotapiti v tovarne. Višek načrtnega prizadevanja gorenjskega vodstva za organiziranje DE je predstavljalo posvetovanje političnih delavcev na Jelovici od 13. do 15. maja 1944, ko je bil osnovan pokrajinski ODE za Gorenjsko, kar je edini primer v vseh slovenskih pokrajinah. Njegova ustanovitev je izražala velik pomen, ki ga je DE namenilo gorenjsko vodstvo. Drugače pa je imel bolj manifestativno vlogo, saj v organizacijskem pogledu ni imel večjega pomena, ker DE ni bila organizirana tudi vertikalno. Za sekretarja je bil določen Andrej Stegnar-Silvo, za člane pa Stane Kersnik-Jelovčan, Mavricij Borc-Šimen, Jaka Vehovec-Primož, Minka Peternelj-Marta, Aleš Jelenc, Ciril Škofic-Sandi, Roza Mede-Rezka, Drago Višnar-Stojan in Anton Jelenc-Boštjan.²⁵ Od prvotnega osnutka se je članstvo razlikovalo v tem, da je bil na predlog Bogdana Osolnika vanj vključen tudi krščanski socialist Borc.²⁶ Pomen konference je bil predvsem v tem, da je podala prerez dotedanjega delovanja in pregled stanja med delavstvom na Gorenjskem. Tako naj bi bilo v kamniškem okrožju tedaj v DE zajetih 75% delavcev, v kranjskem 40% in v jeseniškem le 20%, medtem ko podatkov za škofjeloško okrožje poročevalec An-

²¹ Prav tam, str. 112-118.

²² Arhiv Republike Slovenije (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), fasc. 667/I (odslej AS II).

²³ AS II, fasc. 662/I, poročilo obkoma KPS za Gorenjsko 26.3. 1944 CK KPS.

²⁴ AS II, fasc. 662/I.

²⁵ AS II, fasc. 668/I, poročilo PO OF za Gorenjsko 20.5. 1944.

²⁶ B. Osolnik: Z ljubeznijo skozi surovi čas, Ljubljana-Novo mesto, str. 270-271.

ton Peternelj ni navedel.²⁷ Izkazalo se je, da je bil še precejšen del gorenjskega delavstva izven vpliva OF, zato je resolucija, sprejeta na konferenci, tudi ugotavljala, »da še mnogo tovarišev v gorenjskih tovarnah stoji ob strani borbe in da s svojim delom v tovarnah podpirajo okupatorja.«²⁸

III.

Razvoj DE na Gorenjskem je zaradi različnih razmer moč zadovoljivo prikazati le po okrožjih. V letu 1944 so bila na Gorenjskem štiri okrožja, in sicer kamniško, kranjsko, jeseniško in škofjeloško.

Kot že rečeno, se je DE na Gorenjskem najprej pojavila v kamniškem okrožju, in to že poleti 1943. Začetki organiziranja DE v kamniškem okrožju so povezani s postavitvijo novega okrožnega partijskega sekretarja Franca Zupančiča-Marjana julija 1943.²⁹ Prva natančnejša navodila so bila sestavljena sredi avgusta 1943.³⁰ Najhitreje so začeli uresničevati navodila v domžalskem rajonu, kjer je v drugi polovici avgusta 1943 že delovalo 9 ODE. Po poročilu Friderika Murka-Roka 6. septembra 1943 so tudi v mengeškem rajonu, kjer sicer ni bilo dosti industrijskih objektov (4 manjše tovarne in elektrarna), začeli s pripravami za postavitev ODE.³¹ Počasneje so potekale priprave v kamniškem rajonu, kjer je 20. septembra 1943 Jože Kavčič-Jernač šele poročal, da bo v najkrajšem času postavil odgovornega za DE.³² Medtem se je DE v domžalskem rajonu še naprej krepila, tako da je konec septembra 1943 delovalo 13 ODE in 2 ženska ODE. Konec oktobra 1943 je DE štela že 14 ODE, 16 mladinskih ODE in 10 ženskih ODE.³³ Zaradi razširjenosti DE v domžalskem rajonu je bil za usklajeno delovanje konec poletja 1943 ustanovljen medtovarniški ODE. Po drugih rajonih, zlasti prodor v Kamnik dotlej ni dal zaželenih sadov, se DE ni uspela širše razviti do prihoda Staneta Podbevška-Matjaža na mesto odgovornega za DE v celotnem okrožju. Konec januarja 1944 je v okrožju delovalo 49 ODE in 24 mladinskih ODE, in sicer v zasavskem rajonu 2 ODE, v domžalskem 29 ODE in 21 mladinskih ODE, v kamniškem 10 ODE in 3 mladinski, v komendskem 5 ODE in v mengeškem rajonu 3 ODE.³⁴ Takšno naj bi bilo stanje v kamniškem okrožju v času, ko so v drugih gorenjskih okrožjih šele začeli razmišljati o organiziranju DE. Ženski in mladinski ODE so bili posebnost kamniškega okrožja. Nastali pa so očitno na podlagi napačnega Zupančičevega razumevanja vloge DE. Stvar je bila postavljena na svoje mesto šele marca 1944, ko je pokrajinsko vodstvo posvetilo večjo pozornost DE in seveda takoj ugotovi-

²⁷ AS II, fasc. 671/VI, poročilo pokrajinskega ODE 19.5. 1944.

²⁸ AS II, fasc. 460/III. Tako je CK KPS v poročilu CK KPJ 6.6. 1944 (Izvori, XVIII, dok. 7) zabeleženo: »Pokazalo se je, da je na Gorenjskem izven našega vpliva še del proletariata, ki je sektaško in oportunistično razpoložen...«

²⁹ M. Stiplovšek: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Maribor 1989, str. 296.

³⁰ AS II, fasc. 688/1/4, okrožnica OK KPS Kamnik 15.8. 1943.

³¹ AS I, CK KPS II, fasc. 92 (ae 2491).

³² AS I, CK KPS II, fasc. 92 (ae 2484).

³³ AS I, CK KPS II, fasc. 95 (ae 2468).

³⁴ AS II, fasc. 689/II, poročilo OO DE Kamnik 24.1. 1944.

lo neprimeren način organiziranja DE v kamniškem okrožju. To pa tudi po svoje priča, da je bil dotedanji razvoj DE v kamniškem okrožju plod samostojne pobude okrožnega vodstva in je vseboval tudi nekatere posebnosti. Med te lahko štejemo tudi tekmovanje med tovarnami za zimsko pomoč. Pri tem so namreč uporabljali precej izvirne oblike. Tako so po nekaterih tovarnah kar med delovnim časom prirejali igre ter pri tem pobirali prispevke (po 1 RM) za zimsko pomoč. Kasneje so ta način pobiranja pomoči prepovedali zaradi konspirativnih razlogov.

Po Podbevškovi aretaciji spomladi 1944 je bil za novega poverjenika za DE postavljen Ciril Škofic-Sandi. V dneh od 30. marca do 4. aprila 1944 je obhodil vse okraje (rajoni so se v tem času začeli imenovati okrajji) ter ugotovil, da je odstotek povezanih v DE mnogo manjši, kot je bilo moč razbrati iz predhodnih Podbevškovih poročil. Tu se je najbolj nazorno pokazala problematičnost pri številčnem vrednotenju ODE in njihova le relativna zanesljivost, kar je še zlasti veljalo v primerih, ko je bil delež delavcev v ODE izražen v odstotkih (v nekaterih poročilih se pojavljajo npr. celo podatki o 100% ali pa podatki na omenjeni konferenci na Jelovici!). Od tedaj so bila poročila o stanju DE precej bolj kritična. Poročilo 6. maja 1944 navaja, da deluje v okrožju v 34 obratih, ki zaposlujejo 1860 delavcev, 58 ODE, v katerih je organizirano okoli 500 delavcev. To pa je bilo manj kot 30% vsega delavstva. Najslabši je bil še vedno položaj v Kamniku, zlasti v Titanu in smodnišnici. Sredi junija 1944 pa je bilo o okrožju napisano obširno poročilo o DE; to je govorilo o 68 ODE, ki so združevali 641 delavcev od skupno 1060 (upoštevane so le tiste tovarne, za katere imamo v celoti podatke - manjkata Kamnik in Količevo!).³⁵ Od tedaj lahko sledimo upadanju števila ODE, tako da jih je bilo konec julija 1944 le še 31. Pri tem pa je šlo tudi za drug vidik pri vrednotenju DE; v posameznih poročilih se podatki niso le olupševali (kar je bilo možno povsod in ne le pri DE), temveč je bila težava predvsem zaradi osrednjega namena organizacije, ki ni bila prvenstveno namenjena graditvi organizacijske mreže, temveč predvsem pospeševanju mobilizacije v partizansko vojsko. Zato so bila možna tudi velika nihanja v številu posameznih ODE po tovarnah. Upadanje je bilo namreč povezano z mobilizacijo. Hkrati pa so se pojavili v okrožju tudi domobranci, ki so načrtno izvajali preiskave po tovarnah, tako da je v avgustu 1944 organizacija v okrožju iz teh dveh razlogov praktično zamrla.

V jeseniškem okrožju je bila skoraj vsa pozornost posvečena jeseniški železarni, čeprav je bilo v okrožju še nekaj drugih obratov (tovarna verig v Lescah, pletenin na Bledu, elektrarna v Mostah pri Žirovnici itd.). Že pred pomladjo 1944 je bilo nekaj poskusov razgibati jeseniške delavce, vendar je šele s prihodom Franceta Perovška in Aleša Jelenca, ki je bil določen, da neposredno vodi in organizira DE v jeseniških tovarnah, prišlo do spremembe v tem pogledu. V dveh poročilih (30. aprila in 6. junija 1944)³⁶ je Jelenc izčrpno razčlenil tedanje jeseniške razmere, ki niso bile ugodne za OF. Nekateri razlogi so bili objektivne narave (lęga Jesenic v ozki dolini Save, oster

³⁵ AS II, fasc. 671/VI, poročilo OO DE Kamnik 15.6. 1944.

³⁶ AS II, fasc. 695/I, 671/VI.

okupatorjev nadzor z represivnim in vohunskim aparatom), drugi pa predvsem plod nezadostnega dela prejšnjih partijskih vodstev. Posledica tega je bila, da je še v začetku junija 1944 bila polovica delavstva nedejavna ter sektaška. Toda v primerjavi s prejšnjimi razmerami je to že pomenilo določen napredek, saj je tedaj na Jesenicah delovalo 10 ODE, od katerih je imel najboljši 26 članov. To je predstavljalo podlago za množičnejši prodor med jeseniško delavstvo in so v juliju 1944 celo sklenili, da izvolijo tovarniški ODE ter začnejo z izdajanjem lista Jeseniški kovinar. Tovarniški ODE na Jesenicah je štel 7 članov in na Javorniku 4 člane.³⁷ Včlanjeni so bili v glavnem tisti, ki iz različnih razlogov niso bili primerni za mobilizacijo. Sredi avgusta 1944 je DE štela 24 ODE z 90 člani, ki so imeli vpliv na okoli 330 delavcev.³⁸ Zlasti jeseni 1944 je bila sprožena velika kampanja za odhod v partizansko vojsko. Po poročilu OK KPS Jesenice je septembra 1944 odšlo iz jeseniških tovarn 1000 delavcev, od tega 800 v partizane.³⁹ Številka se zdi nekoliko visoka, vendar ostaja dejstvo, ki ga navaja Stefan Karner v knjigi *Kaerntens Wirtschaft 1938–1945* po nemških virih, da je od aprila (vključno) do septembra 1944 odšlo iz železarne 1035 delavcev, kar je približno četrtnina tistih, ki so delali na začetku leta 1944. DE se je na vsem Gorenjskem edino na Jesenicah obdržala do konca vojne. Tako so se 3. maja 1945 začela nekajdnevna pogajanja med OF (Jelenc) ter Francem Žurmanom, predstavnikom tovarniškega ODE na eni strani ter tehničnim direktorjem KID Hermanom Klinarjem o izročitvi tovarne. Pogajanja so bila sklenjena 6. maja 1945, ko je generalni direktor Noot predal ključje tovarniškemu ODE, ki je skupaj s tovarniško zaščito zavaroval tovarno, saj so bile Jesenice osvobodjene šele 11. maja 1945. Upravni odbor oz. širši svet DE je upravljal tovarno od 9. do 21. maja 1945, ko je bil ukinjen po nalogu ministrstva za industrijo in rudarstvo, ko je bil opravljen prevzem po delegatu Mihu Potočniku in tehničnem ravnatelju KID, dr. Viktorju Kotniku.⁴⁰

Kljub temu, da sta bili organizaciji KPS in OF v kranjskem okrožju v poročilu gorenjskega oblastnega komiteja KPS 26. marca 1944 označeni kot najtrdnjeji v vseh gorenjskih okrožjih, pa niso za postavitev DE po tovarnah dotlej še nič storili.⁴¹ Večji industrijski središči v okrožju sta bili predvsem Kranj in Tržič. Po kranjskih tovarnah je do tedaj delovalo le nekaj tovarniških odborov OF, ki so se ob ustanavljanju ODE po tovarnah z njimi zlili. V začetku maja 1944 je v kranjskem okraju delovalo 14 oddelčnih ODE z okoli 120 člani v 4 tovarnah.⁴² Delavstva je bilo sicer precej več za OF, a je bilo organizirano v odborih OF v krajih bivanja.⁴³ V začetku avgusta 1944 je bilo v okraju Kranj–Stražišče 6 tovarniških ODE (Tekstilindus, Intex, Jugočeška, Jugobruna, Semperit in IKA), 16 oddelčnih ODE, ki so šteli 183 članov.⁴⁴ Glede na celotno

³⁷ A. Jelenc: Prevzem oblasti na Jesenicah, *Jeklo in ljudje* 1975, št. 3, str. 76.

³⁸ AS II, fasc. 695/I.

³⁹ AS II, fasc. 692/I.

⁴⁰ J. Vodušek Starič: Začetki samoupravljanja v Sloveniji, Založba Obzorja, Maribor 1983, str. 33–34.

⁴¹ AS II, fasc. 662/I.

⁴² AS II, fasc. 677/II, poročilo DE 2.5. 1944.

⁴³ AS II, fasc. 671/VI, poročilo pokrajinskega ODE 19.5. 1944.

⁴⁴ AS II, fasc. 674/I, poročilo OkK KPS Kranj–Stražišče 6.8. 1944 o stanju DE.

število delavstva je to bila dokaj nizka številka in naj bi bilo med delavci še veliko sredincev, do katerih je bilo težko priti, ker se pozivom na zvezo niso odzivali. Poleg tega naj bi bilo delavstvo še premalo zavedno, ker je bilo večinoma kmečkega porekla. Zato je sredi avgusta 1944 OO OF Kranj izdal 600 letakov »Delavci, odprite oči«, s katerim naj bi razgibal delavce.⁴⁵ Kakšni so bili rezultati tega poziva, je težko reči, vendar pa je npr. iz Jugočeške, druge največje tovarne na Gorenjskem, od aprila do septembra 1944 odšlo 299 delavcev v partizane.⁴⁶ Toda jeseni 1944 je začel nemški okupator ustavljanje delo v tovarnah (Textilindus) ali odvažati stroje v Nemčijo (Jugočeška). Delavci, ki so ostali v tovarnah, pa so bili dani na voljo delovnemu uradu.⁴⁷ Poleg tega je širjenje domobranskih postojank po vaseh okoli Kranja zmanjšalo možnost množičnega dela v mestu. Najbolj je delo otežila nemška ofenziva, ko je organizacija vključno z DE skoraj popolnoma razpadla. Na omejen uspeh DE v kranjskih tovarnah kaže tudi ugotovitev gorenjskega oblastnega komiteja KPS marca 1945, da se še precej delavcev nahaja po tovarnah in da je v celotnem okrožju vsaj še 2500 ljudi možno mobilizirati.⁴⁸

Začetkom organiziranja DE v Trziču lahko sledimo, tako kot drugod po Gorenjskem, od spomladi 1944. Prvi ODE so ustanovili preprosto tako, da so združili odbore SPŽZ in ZSM, ki so dotlej edini delovali po tovarnah. Prvi ODE je nastal v belilnici predilnice Glanzmann in Gassner, kasneje so se pojavili tudi v drugih tržiških obratih. Tako je avgusta 1944 delovalo 9 tovarniških ODE, 22 oddelčnih in celo 1 ulični ter gozdni ODE (gozdarski obrat barona Borna). Skupno je bilo vključenih 134 delavcev. DE je po obratih organizacijsko sicer lepo napredovala, le da delavci niso bili navdušeni nad mobilizacijo in so raje delali legalno.⁴⁹ Zato se število ODE dolgo ni spreminjalo in se pojavljajo podatki o delovanju DE tudi še na začetku leta 1945, nato pa tudi v Trziču ne zasledimo več vesti o njenem obstoju.

V škofjeloškem okrožju zasledimo le nekatere sporadične podatke o poskusih organiziranja DE v Škofji Loki spomladi 1944. Nekaj bolje je bilo v medvoškem okraju (Medvode in Šentvid), kjer govori podatek iz maja 1944 o tem, da DE zajema 60 delavcev v 4 ODE.⁵⁰ Zadnje poročilo, ki še omenja 3 ODE z 31 člani, je iz novembra 1944.⁵¹

IV.

DE se je na Gorenjskem najbolj razširila v kamniškem in jeseniškem okrožju. Manj je bila uspešna v kranjskem ter zlasti škofjeloškem okrožju, kjer se DE iz začetnih oblik ni razvila v množično organizacijo. Da bo podoba natančnejša, naj navedem, da v Medvodah lahko vsaj govorimo o neki zaključeni organizacijski obliki in dejavno-

⁴⁵ AS II, fasc. 672/I.

⁴⁶ Karner, str. 313.

⁴⁷ AS II, fasc. 677/I, poročilo OkO OF Kranj-Stražišče 14.10. 1944.

⁴⁸ AS I, CK KPS II, fasc. 20 (ae 1973).

⁴⁹ AS II, fasc. 674/III, zapisnik seje OkK KPS Trzič 19.8. 1944.

⁵⁰ AS II, fasc. 682/I, poročilo OO OF Škofja Loka 10.5. 1944.

⁵¹ AS II, fasc. 685/II, poročilo A. Hafnerja 8.11. 1944.

sti, medtem ko se je v Škofji Loki pojavljala le sporadično. V Kranju se je DE razvila le v nekaterih podjetjih (Jugočeška, Intex, IKA, Textilindus) ter ni dosegla, kljub temu, da je bil Kranj največje industrijsko središče na Gorenjskem, niti organizacijsko niti številčno takega obsega kot v kamniškem okrožju. Med okrožjema (Jesenice in Kamnik), kjer se je DE na Gorenjskem najbolj zasedrila, so obstajale pomembne razlike v njenem razvoju. Na Jesenicah je bila vsa dejavnost usmerjena v KID, kjer je na začetku leta 1944 še delalo 4000 delavcev, medtem ko je bilo v kamniškem okrožju večje število obratov, ki so bili v pretežni meri razporejeni v dveh industrijskih središčih (Kamnik in Domžale). Za kamniško okrožje je značilno, da so le redki obrati zaposlovali 100 ali več delavcev (Induplati, Titan, kamniška smodnišnica in papirnica Količevo), ostali (vseh je bilo preko 30) pa precej manj, saj je v celotnem okrožju poleti 1944 delalo le okoli 2000 delavcev. Časovno gledano je bil razvoj DE v kamniškem okrožju hitrejši in je višek doživel ob koncu pomladi in začetku poletja 1944. Povsem natančnih števil o razširjenosti DE v kamniškem okrožju zaradi omenjenih okoliščin sicer ni moč podati, toda na podlagi ocen lahko zapišem, da je bila tu najštevilnejša in najenakomerneje razširjena. Na Jesenicah je bil razvoj DE mnogo počasnejši, vendar je dobil konec poletja 1944 z izvoljenim tovarniškim ODE trdne organizacijske oblike. To je tudi najpomembnejši razlog, da se je tu organizacija obdržala do konca vojne, ko je prišlo do predaje železarne iz rok uprave KID v roke tovarniškega ODE. Pri tem dogodku je bil seveda poudarek na simboličnem pomenu tega dejanja. V kamniškem okrožju je bila zaradi razpršenosti odborov po posameznih obratih, katerih delo je sicer vsklajeval okrožni ODE, organizacija manj trdna, tako da je s prihodom domobrancev v okrožje in tudi zaradi mobilizacije, ko je bila DE že v upadanju, jeseni 1944 preprosto prenehala delovati. Toda ta primerjava kaže le en vidik in sploh ne najpomembnejšega. Glavna naloga DE na Gorenjskem v letu 1944 je bila namreč mobilizacija, zato je bila DE zamišljena bolj akcijsko, za pritegnitev delavcev v partizansko vojsko in ne toliko, kar je značilno predvsem za Jesenice, v smislu izgradnje razvejane organizacijske strukture, ki bi bila sama sebi namen.⁵² Podobno kot na Jesenicah je delovala DE tudi v Tržiču, kjer so se delavci sicer radi vključevali v organizacijo, nekoliko manj pa so bili pripravljeni oditi v partizane. Tako delovanje organizacije se je v mnogih pismih kritiziralo, češ da s svojim aparatom celo zavira mobilizacijo. Nema-lokrat so se namreč nekateri delavci s svojim domnevnim delovanjem v ODE skušali izogniti odhodu v partizane. Vendar to ni bila le gorenjska posebnost in se je podobno dogajalo tudi drugod, kjer so ustanavljali ODE (Primorska, Štajerska). To je bil tudi eden od razlogov, da se je DE, katere razvoj so pomladi in poleti 1944 močno poudarjali, jeseni 1944 umaknila v ozadje. Kidrič je celo dejal, da sedaj (jeseni 1944) ne gre posvečati glavne pozornosti obratom, kjer ni več večine delavstva in tudi ne več najboljšega, temveč se je potrebno osredotočiti na utrjevanje vojske.⁵³ Iz tega zornega kota je imela DE v kamniškem okrožju, ki je doživela svoj vrhunec v začetku poletja

⁵² Tako je B. Kidrič na seji CK KPS 10.7. 1944 dejal: »DE s stališča mobilizacije in ustavitve obratov, postaviti akcijsko«.

⁵³ AS I, CK KPS II, fasc. 1 (ae 19), zapisnik seje CK KPS 24.10. 1944.

1944, ko so je na Jesenicah šele začela organizirati, večjo težo. Jeseni 1944 naj bi do tedaj razvejan organizacijski aparat po okrožjih z vpoklicem vseh na terenu ne nujno potrebnih kadrov omejili na najmanjšo možno mero, zgolj za opravljanje najnujnejših nalog. Poleg tega so se proti koncu leta 1944 začele nemške priprave za umik, pri čemer so posvetili osrednjo pozornost prometnim zvezam in čiščenju terena za nemoten umik. S tem so se razmere za delovanje OF močno poslabšale, tako da razen na Jesenicah, DE na Gorenjskem ni nikjer organizirano dočakala konca vojne. DE je pomembno prispevala k pospešitvi mobilizacije med delavci po tovarnah, čeprav se je vodstvo nadejalo boljših rezultatov. Na voljo sicer nimamo povsem natančnih števil, a kaže, da se je pomemben delež gorenjskih delavcev še spomladi 1945 nahajal doma in na delovnih mestih. Tem je bil namenjen letak »Delavcem v gorenjskih tovarnah«, ki je bil natisnjen v 3400 izvodih.⁵⁴ Po tem sicer ne moremo sklepati o številu delavcev, ki so spomladi 1945 še bili po gorenjskih tovarnah, vsekakor pa lahko rečemo, da je ideološko pogojeno prepričanje o potrebi po avantgardni vlogi delavskega razreda marsikdaj zastiralo pogled na stvarne razmere na Gorenjskem in da so pričakovali od delavcev več, kot je bilo realno mogoče.

AUSSCHÜSSE DER ARBEITEREINHEIT (DELAVSKA ENOTNOST) IN OBERKRAIN

Zusammenfassung

Im Unterschied zur Zeit vor der Kapitulation Italiens, als die zentrale Führung der Partisanenbewegung vorwiegend um Ljubljana gerichtet war, konzentrierte sich im Jahre 1944 ihre ganze Aufmerksamkeit auf Landstriche, die von dieser Bewegung bisher nur wenig betroffen waren. Die Hauptabsicht auf diesem Gebiet war, die Mobilisierung in die Partisanenarmee durchzuführen und sie so stark zu machen, daß dem gegenrevolutionären Lager dadurch verhindert wurde, die bisher Unentschlossenen für sich zu gewinnen. Zu diesen Landschaften zählte auch Oberkrain, das aufgrund seiner geographischen Lage gleichzeitig auch strategisch wichtig war, als eine Art Stütze für den IX. Korpus der Nationalen Befreiungsarmee Jugoslawiens. Zur Verwirklichung dieser Pläne war die für die Arbeitereinheiten bestimmte Aufgabe wichtig, nicht nur deshalb, weil für die slowenischen Verhältnisse die Industrie in Oberkrain gut entwickelt war und viele Arbeiter zählte, sondern einfach die Tatsache, daß die Kommunistische Partei Sloweniens nach ideologischen Klassenmaßstäben, mit Tendenz auf Vergrößerung des Arbeiteranteils in der Partisanenarmee, nach einer Veränderung der Sozialstruktur strebte, die mehr ihren theoretischen Ideenvorstellungen zusagen würde. Die Entwicklung der Arbeitereinheit in Oberkrain war von Kreis zu Kreis unterschiedlich. Zuerst (Ende August 1943) erschien und verbreitete sie sich in größerem Ausmaß im Kreis Kamnik. In anderen Teilen Oberkrains tauchte sie erst im Frühjahr 1944 auf. Obwohl ziemlich spät, faßte die Arbeitereinheit auch in Jesenice Fuß, wo sie auch das Kriegsende abwartete, als einziges Beispiel in Oberkrain. Im Kreis Kranj tauchte sie lediglich in einigen Unternehmen und Firmen in Kranj und Tržič auf, während sie sich im Kreis Škofja Loka in keine organisierte Form entwickelte. In Oberkrain war die Arbeitereinheit nur teilweise erfolgreich, vor allem aber waren die Erwartungen der Landschaftsführung zeitweise so groß und zu wenig sachlich.

⁵⁴ AS I, CK KPS II, fasc. 98 (ae 15484), mesečno poročilo agitpropa pri PO OF za Gorenjsko 4.3. 1945.